

Familien

Familien er det første og det siste du har. Den er der når du blir født og når du dør. Den er saktens til stede innimellom ellers også. Men som det ofte blir sagt: Du velger dine venner, men ikke din familie. Du er glad i dem, og de i deg, nesten uansett hvor forskjellige dere måtte være. Du vokser ikke fra familien på samme måte som du kan vokse fra barndomsvenner. Selv Margaret Thatcher, som sa at «det finnes ikke noe slikt som et samfunn», mente at det ikke bare fantes enkeltindivider, men også «deres familier». Du slipper ikke unna familien. Den finnes overalt, i en eller annen form, og du blir aldri kvitt den, ikke før du dør.

Familien hører per definisjon til i privatsfæren. Den er bare min, og det er lett å forestille seg at ingen andre kan forstå hvordan vi har det i min familie, for den er unik. Derfor er det så forbløffende at familier er så like på så mange måter. Å kikke inn i familiealbumet til en fremmed, skaper alltid gjenkjennelse. Den felles kulturen har trengt inn i hver enkelts intimsfære, uten at vi vet om hverandre. Vi er likere enn vi tror.

Det blir av og til påstått at familien har fått mindre betydning enn før i Norge. Ingen ting tyder på at det stemmer. Selv om yrker ikke lenger går i arv, og selv om ekteskap stort sett inngås uten innblanding fra vordende svigerforeldre, har det fremdeles mye å si hvor du kommer fra. Og stedet du kommer fra, er en familie. Som for eksempel kan ha lært deg at det er viktigere å være snill enn å være flink, eller at du ikke kan stole på noen her i verden; som kan ha vist deg hvordan man holder det ryddig i et soverom og hvorfor pølsene smaker best når det er buljong i vannet. Som har snakket om Jesus eller Elvis eller begge to over middagsbordet. Som har lært deg pilking eller formanet deg om å slutte med Donald og begynne med Dickens, med eller uten hell.

Det er ikke familien som har gjort deg til den du er, men de har gjort sitt til at du er den du er. Og du vet at de var der da du trengte dem som mest, og det vil de også være neste gang.

Du velger ikke din familie, men til gjengjeld kan du være deg selv når du er sammen med familien. Du kan for eksempel sovne i full offentlighet uten å vekke anstøt. Det går ikke an noe annet sted enn i familien.

Slekt og identitet

Det er umulig å svare på spørsmålet «Hvor mange slektninger har du?». I Norge, som i resten av Europa, er jo slektskap kognatisk: Vi er like mye i slekt med mor som med far, og mors slektninger er også våre slektninger, akkurat som fars. Dermed får vi to foreldre, fire besteforeldre, åtte oldeforeldre og så videre. Alle har de søsken, fettere og kusiner, og et komplett stamtre som går et par hundre år tilbake, får et omfang som en tusen år gammel eik.

I praksis er vi mennesker imidlertid så viselig innrettet at vi har en selektiv hukommelse. De du er i slekt med, er de du står i kontakt med noenlunde jevnlig – og kanskje de du synes det er greit å være i slekt med. De andre blir glemt. Alle snakker om sin tipp-tippoldefar, Eidsvoldmannen, men ingen nevner med et ord sin grandonkel, nazisten. Alle husker sin oldemor, kvinnesaksaktivisten, men alle har også glemt sin tippoldemor, gatepiken.

Slektstreet vokser oppover, men det danner røtter nedover. Det er bare noen av disse røttene som gir næring. Mange av grenene visner. Vi mennesker er som det nordafrikanske muldyret, som ustanselig snakker om sin onkel, hesten, men som aldri med et ord nevner sin far, eselet.

På skryteveggen henger slekten, i ovale, runde og rektangulære rammer; gulnet, i svart/hvitt og farger, analogt og digitalt. Bare de som har gjort fatale bommerter blir tatt ned. De etterlater seg gapende tomrom og stygge hull i veggen.

Boligen

Hjemmet er familiens kropp, veggene familiens hud. Når du flytter inn, maler du sannsynligvis iallfall veggene. Du føler deg litt skitten hvis du ikke gjør det.

Når du og familien har bodd i huset en stund, vokser sedimentene av erindringer – lag på lag med minner og erfaringer danner seg. Hakk i dørkarmer. Nye bilder på veggene. Flatskjerm. Futonmadrass. Bøker. Lukten er alltid den samme, selv etter at samtlige møbler er skiftet ut. Ingen kan forklare hvorfor.

Det er ingen andre folkeslag, muligens unntatt svenskene, som bruker mer penger på hus og hjem enn nordmenn. Vi har store, kostbare boliger og dyr hjemmeinnredning. Nordmenn pusser opp ofte, og da forandrer de gjerne på både farger, møbler og stil. I Norge viser man hvem man er gjennom hvordan man bor; man viser sin smak og sin personlighet gjennom sitt valg av møbler, farger og så videre. Derfor er det vanligere å gi komplimenter om huset og innredningen enn til vertskapet når man besøker et norsk hjem for første gang.

Hjemmet er backstage, åstedet for privatlivets fred. Ingen bryr seg om hvordan du går kledd hjemme. Din hud smelter sammen med familiens.

Hjem er soneinndelt. I entréen slipper hvem som helst inn, selv Jehovas Vitner og frekke selgere. Stuen er innredet for å motta gjester. Den er privat, men også offentlig. I våre dager er kjøkkenet i ferd med å smelte sammen med stuen. Soverommene er derimot dypt private og intime. Du inviterer ikke vennene dine for å leke på dine foreldres soverom. Du skal ha det nokså trangt før du lar cocktailselskapet spre seg inn på soverommet. Badet er i en underlig mellomposisjon. Dels er det svært privat, med deodoranter og tannbørster utstilt slik at alle kan se dem, men det er også et sted der gjester må gå inn for å tre av på naturens vegne. De går alltid inn på badet respektfullt og skånsomt.

Boliger er ofte rotete, men aldri når det kommer gjester. Det er derfor alle tror at andre har det ryddigere enn de selv. Det er bare ungdom som ikke gidder å rydde.

Forandringer

De siste tiårene har samfunnsforskere snakket om «funksjonstømmingen» av familien. Det er et glimrende, men omstridt ord.

For noen generasjoner siden var familien et arbeidsfellesskap og en økonomisk enhet. Ble den splittet opp, var resultatet ruin for alle de impliserte. Sakte men sikkert har familien fått mindre å gjøre: Barneoppdragelsen er langt på vei overtatt av barnehager og skoler. Økonomien er delt i to etter at kvinnene fikk egne penger. Produksjonen finner sted utenfor hjemmet. Familien ser ut til å være temmelig grundig tømt for funksjoner.

I tillegg har familiestrukturen forandret seg, heter det. Gjengifte eller seriemonogami er blitt vanlig, dermed også skilte foreldre som har barna annenhver uke. Nye slektskapsrelasjoner oppstår (av typen «forhenværende stefar»). Homofile adopterer, mange innvandrere lever i storfamilier, og stadig flere hushold består bare av én person.

Familiens undergang har vært spådd og beskrevet av pessimister i flere tiår. Merkelig nok ser den ut til å ha klart seg ganske godt, til tross for funksjonstømmingen. Den har nemlig fått nye funksjoner. Hvem som skal kjøre til fiolintimen, og hvem som skal lage middag slik at den andre kan ta et par timer ekstra på jobben, er typiske problemstillinger i dagens familier, i likhet med spørsmålet om hvordan man kan alliere seg med naboene slik at man kan gå på et kveldsmøte selv om man er alenemor.

Samarbeid, alliansebygging, konflikter og kompromisser. Det er den nakne sannheten om familien. Den ytre formen forandrer seg, men essensen består. Familien er en utvidet intimsfære. Når noen dør, mister man en bit av seg selv. Man får den aldri igjen, men i stedet får man noe annet når noen kommer til. Dette er livets sykliske gang.

Ritualer og høytider

Halve poenget med tradisjoner er at de skal være så identiske som mulig fra år til år. Det andre halve poenget er at de skal skape en opplevelse av å være en del av noe som er større enn deg selv. Det kan selvfølgelig være Gud og hans skaperverk. Men det kan også være historien, både den store og den lille. Eller det kan være familien. «Slik gjør vi det her hos oss».

De store høytidene er belastende for folk som ikke kan fordra sine slektninger, og i det store og hele hyggelige for de andre. I julen blir folk trengt sammen, ofte i stuer som egentlig er dimensjonert for halvparten så mange, og tvunget til å konversere med mennesker de kanskje ikke ser så ofte. Ofte tar man bare opp tråden fra fjorårets kaffeprat, uten å merke det.

Høytidene markerer ikke lenger noe religiøst for flertallet av befolkningen. De deler året inn ved å etablere pusterom, og de bekrefter og forsterker sosiale bånd. Man kobler seg inn i det intime fellesskapet ved å sitte i findressen, beundre juletreet og snuse inn duften av granbar og stekt kjøtt. Noen sovner til og med under julemiddagen. Det er lov; julen er et privat ritual.

På 17. mai kobler man seg derimot på det store, forestilte fellesskapet ved å bevege seg i offentlige rom sammen med likeverdige medlemmer av det samme abstrakte fellesskapet. Familiefølelsen er ikke nødvendigvis svakere på 17. mai enn på julaften. Norge er et lite og egalitært land.

St. Hans og konfirmasjon markerer to ytterpunkter når det gjelder norske ritualer: Det ene er åpent, offentlig og foregår utendørs; det andre er lukket, privat og inkluderer bare familien. Man kan kanskje si at konfirmasjon, dåp og begravelse er ritualer for familien, som har lite direkte å gjøre med integrasjon i samfunnet. 17. mai, St. Hans, og kanskje nyttårsfeiringen er derimot offentlige ritualer, hvor man på en synlig måte viser at man hører til i et større fellesskap.

Mat

Det er nok riktig at en griller marinert steinbit mens naboen griller sommerkoteletter, men begge griller. Noen spiser fett, mens andre spiser magert, men alle vet hva en kyllingsalat betyr, hva det handler om når man tar en kebab på vei hjem fra byen, hvorfor spekemat og eggerøre er festmat til sommerlige tilstelninger, og hvorfor kjøtt-kaker er hverdagsmat. Maten er et felles språk.

I Norge skal det helst være enkelt. De røde pølsene er en eksotisk import, en duft av det store utland. Praktisk talt alle de norske nasjonalrettene, som spekemat, rømmegrøt, røkelaks og kokt torsk, er enkle. Det brukes lite krydder, det er få, rene råvarer. Nå kan man selvfølgelig si at grunnen til at norsk mat er så enkel, er at Norge er et lite land som tradisjonelt har vært fattig og ikke har hatt så god tilgang på kostbare og sjeldne råvarer. Men i det moderne oljelandet blir denne enkelheten gjort til en moralsk dyd. Det samme ser vi i den særnorske matpakken. Selv i Sverige spiser de fleste mennesker varm lunsj. I Norge har de fleste med seg matpakke, som består av to til fire stykker brød med enkelt pålegg; brunost, gulost, leverpostei, salami og så videre. En slik lunsj må uvegerlig fremstå som noe kjedelig for utenforstående, men for mange nordmenn gjør den nytten: den er praktisk, enkel og nøy-som: den er med godt tilpasset de tradisjonelle norske verdiene.

Det betyr ikke at festmat er et ukjent begrep her i landet, eller at matvanene overhodet ikke har forandret seg på noen generasjoner. Trolig er det få under 40 år som har spist særlig mye blodpudding og lungemos, få over 40 som er vokst opp med sushi og taco. Men kontinuiteten er nesten enda mer forbløffende enn endringene. Store deler av den klassiske kulinariske katalogen, fra kjøttkaker til kransekake, er fremdeles operativ. Den får verden til å henge sammen, uansett hvor sinnssyk den ellers måtte være.

Et stykke grovt brød med hardkokt egg og kaviar vet vi alle hva er. Majonesen er jeg litt usikker på, rent personlig, men jeg skjønner den.

Det gode liv

Det gode liv i Norge serveres som regel med litt malurt: Det har alltid en bakside. «Ja ja, man kan ikke ha ferie bestandig, en er nødt til å jobbe litt også,» sier nordmenn på vei hjem fra hytta, Syden eller campingplassen. «Etter den søte kløe kommer den sure svie,» heter det som kjent også. Den protestantiske etikken som gjennomsyrrer så mange norske verdier, advarer mot overdreven nytelse. Man bør helst slite før man kan nyte. Derfor er det for eksempel dårlig sportsånd å bli igjen på hytta når de andre går en lang og tung skitur. Du skal ha gjort deg fortjent.

Men det gode liv handler også om kos, og det underlige med kosen er at alle har fortjent den, selv de som ikke har gjort seg fortjent til den. Når kaffen kommer på bordet og tv«en skrur på, når det helles potetgull i en skål og noen vrir metallklipsen av twistposen, da er det klart for kos. Kosen er intim og privat. Den er familiebasert. Du har rett til å kose deg fordi du finnes. Kosen er en motkultur som peker nese av den protestantiske strengheten.

Når du lever det gode liv, er du backstage. Du kan gå i joggedress eller lene deg bakover i en stresslestol uten å bry deg om hvordan du tar deg ut. Du kan sitte i en campingstol med en vaffel og et plastkrus med kaffe, og det gjør ikke noe om det kommer litt syltetøy på genseren.

Barndom

Ofte er det bilder og private filmer som trigger minner om barndommen. Som regel får man bare med seg høydepunktene på den måten: Aketurer, 17.mai-feiringer i finstasen, bading, bursdager, ferieturer og ikke minst julaftener. Dermed risikerer vi alle å danne oss et noe underlig bilde av vår egen barndom: Det var alltid sol om sommeren og snø om vinteren. Det var julaften hver dag. Eller bursdager, nå om dagen med piñata.

I virkeligheten var barndommen ofte både kjedelig og frustrerende. De voksne forsto oss ikke og kjeftet uten grunn. Venner sviktet oss. Vi tapte fotballkamper. Lærerne var håpløse. Det regnet hver dag, og det ble aldri jul.

Denne delen av virkeligheten fanges sjelden opp på bilder. Men av og til ser vi den i glimt. To barn som sitter og ligger på en trampoline og tenker på hva de skal finne på. De er verken pyntet eller oppstilt. Kanskje de kjeder seg litt. Kanskje de drømmer om neste dag, når de skal gjøre noe morsomt.

Fritid

Det er selvfølgelig ikke riktig at alle nordmenn gjør det samme i fritiden, men de gjør stort sett gjenkjennelige ting. Vi vet stort sett hva det vil si å spille yatzy på hytta en regnværsdag, eller å ta seg en kvikkunnsj i solveggen etter en skitur. Vi deltar kanskje ikke i dugnader, men det betyr ikke at vi ikke vet hva en dugnad er. Vi skjønner hva det betyr å drikke øl klokken seks om morgenen på Gardermoen, eller å stå på sidelinjen og heie på et barn som spiller fotball, å gå tur med bikkja eller å bade i altfor kaldt vann altfor tidlig om morgenen.

Når de får mye sammenhengende fritid, drar nordmenn på hytta eller til Syden, dette særnorske stedet som kan være hvor som helst i verden, men som har visse kjennetegn – varmt klima, svømmebassenger, billige drinker og kanskje en grisefest-ekvivalent. Klasseforskjellene er beskjedne, sammenlignet med nær sagt et hvilket som helst annet land, med hensyn til fritidsaktiviteter. Høy og lav driver ikke nødvendigvis med det samme, men de vet godt om hverandre. Enten det er golf eller tennis, snowboard eller langrenn, bandy eller hockey, Syden eller Toscana, høyfjellet eller harryhandel, er det gjenkjennelig. Som noen nylig minnet om: I Norge har folk med doble fornavn det like moro på byn som folk med doble etternavn.

Velstanden har gitt sosiologene et nytt begrep å leke med: Fritidsklemma. Ivar Frønes, som er gammel nok til å huske Norge før oljen, sier at da han var gutt, var det sånn at hvis det ikke var snø, så gikk man ikke på ski. Nå er det sånn at hvis det ikke er snø, kjører man to og en halv time helt til man kommer til et sted hvor det er snø. Fritidsklemma skyldes at vi har enormt mange ting til fritidsbruk – båter og hytter, golfkøller og slalåmski, Playstation og brettspill – og at fritiden derfor ikke strekker til. Du rekker aldri å få brukt tingene dine nok. Du burde ha hatt noen færre. Kanskje det hadde vært nok med en hund du klarte å lære «high five».

Hverdag

Ingen ting er som en god rutine. Den er som et gammelt plagg du tar på deg, det sitter som et skudd etter å ha formet seg etter kroppen din i mange år. Det er en forlengelse av huden. Akkurat sånn er det med rutinene også. Derfor er de både lette å glemme og lette å huske. (Husket jeg å skru av kokeplaten før jeg gikk ut? Det er umulig å vite: Jeg gjør det jo hver dag, kanskje med ett, fatalt unntak.)

Lite kan måle seg med den daglige rutinen. (Det måtte i så fall være de dagene det skjer noe nytt og overraskende.) Måltider skal tilberedes og serveres. Det skal ryddes og vaskes opp. Kroppen skal vedlikeholdes. Man skal veksle noen settinger, ofte slitne klisjeer, med sine nærmeste. Man skal se noen tv-programmer som man har glemt før de er ferdige, og lese noen aviser som godt kunne ha vært fra i forfjor uten at man hadde merket noe. Man skal gjøre litt nytte for seg, og så skal man kose seg litt. Som man alltid gjør. Det er tilværelsens kontinuitet vi snakker om her, en type syklisk tid som gjentar seg så regelmessig at mange snakker om et behov for å «komme ut av rutinen», vel vitende om at de skal tilbake igjen. Det er den tiden du holder garnet for kona som nøster.

Fårikål og røde pølser

Til mine kjære bestemødre, som ikke lenger er med oss, Solveig Johnsbråten og Ingrid Petersen.

De fleste av oss tar bilder for å bevare de store og glade opplevelsene i livet. Jeg mener hverdagen er like viktig. «Fårikål og røde pølser» handler om å se seg selv og sin egen familie med nye øyne, både innenfra og utenfra. Å utfordre sin egen oppfatning av noe som alltid har vært så nært, at en egentlig aldri har fundert på at det kunne ha vært annerledes. For meg har det handlet om å se gleden i øynene til min fetter og kusine, når de hopper så høyt de kan på trampolinen i hagen. Bli oppmerksom på hvordan mamma nesten alltid har tannkremrester rundt munnen, etter at hun har pusset tenene. Å oppdage fargene i 70-talls tapetet på kjøkkenet til farmor og farfar, imens de fortærer dagens middag – fårikål og røde pølser.

I 1958 flyttet en liten familie fra Grefsen og ut til Prinsdal. Antall hus på «tomta» skulle snart bli flere og bursdagsselskapene følgelig hyppigere. I dag bor tre generasjoner i tre hus tett i tett på det lille stedet helt sør-øst i Oslo.

Mye har skjedd med den norske familieinstitusjonen de siste femti årene. Også forholdet mellom familien, arbeidsmarkedet og velferdsstaten er i kontinuerlig forandring. Selv om alle familieforhold er forskjellige, har alle et forhold til familie. Men hva er egentlig familieidentitet i dag?

I samfunnsforskningen har man satt de store omveltninger i samfunnet i sammenheng med endringer i familieliv. Som Marianne Gullestad skriver i innledningen i boka «Kultur og hverdagsliv» (1989): «Når hverdagsaktiviteter i stor grad har vært usynlige i samfunnsforskningen, er det fordi disse aktivitetene regnes som trivielle. Det er med andre ord usynlige fordi de er så altfor synlige. ... det er noe ved utviklingen av det moderne samfunnet som gjør at viten om hverdagslivets kultur blir mer påkrevet for den som vil begripe hva som foregår.»

Jeg mener det er viktig å ta tak i hverdagslige situasjoner. Det handler om å nærme seg, og om å bryte fri. I boka «Closer» (2002), hvor Elinor Carucci har tatt bilder av sin egen familie, beskriver hun nettopp dette: «Elements I had previously considered marginal drifted to the center and often became themes in their own right. Ironically, the closer I got to the details, the more I zoomed in, the more universal the themes turned out to be. Moving in turned out to be moving out».

Å fotografere noe som er så nært, har vært en lang prosess. Ikke minst fordi vi de siste årene har mistet farmor til Alzheimers sykdom. Grunnpilaren i familien, som hadde full oversikt over det meste, ble plutselig redusert til et menneske mer eller mindre uten hukommelse. Å fotografere farmor med den respekten hun fortjener, har vært viktig for meg. Det er nettopp denne fine balansen en må huske på å bevare i et slikt prosjekt. De siste seks årene har jeg dokumentert noen store, men flest små øyeblikk i min egen storfamilie. Med utstillingen ønsker jeg å invitere dere hjem, inn i vår personlige sfære, velkommen inn i vårt familiealbum!

Anne-Stine Johnsbråten

Anne-Stine Johnsbråten

Våren 2007 mottok jeg prosjektstøtte fra Fritt ord, til dokumentaren «Rom-folket i Norge». Deler av prosjektet var med på utstillingen «Norsk Dokumentarfotografi i Dag» på Heine Onstad Kunstsenter og i boken med samme navn. Et større utvalg ble stilt ut på Historisk Museum i Oslo fra april til august 2010, i sammenheng med markeringen av romfolkets internasjonale dag, 8.april, markert for første gang i Norge.

To ganger har jeg vært lengre opphold i Bangladesh i reportasjeøyemed, hvor jeg bl.a. har jobbet med temaene kvinner, kjønn og likestilling. I løpet av de siste årene har min fascinasjon for Asia og spesielt det japanske samfunn, kultur og tradisjoner vokst frem. I 2010 og 2011 mottok jeg støtte til fra Fritt Ord, Statens kunstnerstipend – A.C. Houens og C. Mohrs legat for kunstnere og Scandinavia - Japan Sasakawa Foundation til fotodokumentaren «Kvinner i Japan».

Jeg har en bachelorgrad i Fotojournalistikk fra Høgskolen i Oslo og et internasjonalt utvekslingssemester i TV-journalistikk ved Danmarks Journalisthøyskole i Århus, Danmark. Praksis har jeg som frilanser for bl.a. Aftenposten og A-magasinet, Henne, Helsingin Sanomat, Plan B, Dagsavisen, Bergens Tidene og Tønsbergs blad. Jeg har også vært representert på utstillinger i blant annet Tyskland og Slovenia.

Thomas Hylland Eriksen

Thomas Hylland Eriksen er en norsk professor, sosialantropolog, forfatter og samfunnsdebattant. Han har i en årrekke arbeidet med identitetspolitikk, etnisitet, nasjonalisme og globalisering fra et komparativt perspektiv, ofte med et etnografisk fokus på Mauritius og Trinidad. Han har også publisert populærvitenskapelige bøker og essays om kulturell kompleksitet i Norge, enten med fokus på nordmenn eller på de flerkulturelle trekkene ved Norge.

Tusen takk!

Først og fremst vil jeg takke familien min for at de har samarbeidet med meg, og for all deres tålmodighet og støtte: Mamma Sissel og Pappa Sverre, Silje, Dedde, Farfar, Per og Hege, Emilie og Andreas, Kirsti og Dag, Didrik og Hanne, Alexander, Frank, Rannveig, Thomas, Presto og Pipin.

Alle på Oslo Museum, Daniella, Sissel, Thor og Alvin, Thomas Hylland Eriksen som har skrevet familietekstene og holdt åpningstale, Ralf Trachte i HP og alle i Gregersen, Jens, Rune og Øystein, for god hjelp og nydelige print. Min fetter Didrik Rasmussen for grafisk utforming av utstillingen, Lasse Passage for musikk og lyddesign til filmen «Fårikål og røde pølser»,

Paolo Pellegrin, som inspirerte meg til å starte prosjektet under en workshop på DOK 05. Alle lærerne mine på Høgskolen i Oslo, som har oppmuntret meg til å fortsette prosjektet, Per Anders Rosenkvist, Bernt Eide, Jon Petter Evensen og Bjørn Djupvik. Laara Matsen for gode råd og hjelp til bilderedigering, Lars Harald J. Kristiansen for redigering av bilder,

Og ellers alle som har hjulpet og støttet meg på veien: Therese, Cecilie, Lise Marie, Siv, Håkon, Mari, Pie, Glenn, Hans-Olav, Marie, alle på Professor Hygen, Lars, Tri, Bjørn, Marcus og Øyvind.